

Marita Brčić

Odsjek za filozofiju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Izvorni znanstveni rad

UDK: 330.162:364.13(4-67 EU)

Primljeno: 12. 12. 2009.

SOCIJALNA¹ SOLIDARNOST U EUROPSKOJ UNIJI

Zaboravljena pretpostavka pravednog društva

Sažetak

U Europi se začela ideja o nacionalnoj državi; ideale slobode, jednakosti i bratstva iznjedrila je Francuska revolucija, a danas se Europa pokušava ujediniti i tako stabilizirati odnose među svojim članicama. O originalnosti projekta koji je poznat po nazivom Europska unija nema potrebe govoriti. Jedinstven je to pokušaj u svijetu da se pod zajedničke političke i ekonomske institucije podvedu različiti narodi i nacije, a da se pritom ne umanju njihova snaga i suverenost.

U čemu se sastoji snaga nacionalne države i koliki je danas manevarski prostor njezine suverenosti samo neka su od pitanja koja nameću unutar EU, jednako kao i u općenito globalno definiranu svijetu. Dok tržišni mehanizmi ne poznaju granice, jer one zapravo za kapital i ne postoje, mehanizmi, npr. socijalnih sustava, bivaju zaustavljeni kod još uvijek postojećih, ali odavno, radi interesa, nadiđenih granica. S takvom pretpostavkom pokušavam uvidjeti kakav je položaj i doživljaj ideje (socijalne) solidarnosti u okvirima dvostrukih mjerila Europske unije.

Ključne riječi: *Europska unija, nacija, narod, pravednost, solidarnost, tržište.*

Uvod

Misao koja je inspirirala osnivače *Europska zajednica za ugljen i čelik* (*European Coal and Steel Community*) bila je obilježena nadom u mirniju budućnost europskih zemalja i europskih naroda zatrovanih tek završenim ratom. Zajednička vizija budućnosti trebala je oprostiti gubitke i osloboditi se sramote uzrokovane nacionalističkim i fašističkim idejama. Tako nekako glasi priča o samim začecima uspostavljanja Europske unije (EU) koja je trebala nadići nacionalne granice i uspostaviti nove i čvršće veze među u ratu sukobljenim stranama. Potaknuta idealistički, realizirana prvenstveno interesno, začela se ideje o ujedinjenoj Europi. Na samom početku formirana je ekonomska i trgovinska unija između Njemačke i Francuske, a onda su se u projekt uključile i ostale države. Danas Europska unija broji

¹ Seymour, Michel (1997): „Kad naglašavam *socijalna solidarnost* onda naglašavam da riječ neće biti o nekoj političkoj ideologiji kao što je socijalizam, komunizam itd. nego isključivo o analizi mogućih političkih mjera koje bi trebale pomoći najlošijim članovima (državama ili građanima) Europske unije.“

27 stalnih članica i nekoliko onih koje čekaju svoj ulazak. Formirane su *Europsko udruženje slobodne trgovine (European Free Trade Association)*, *Europski monetarni sustav (European Monetary Union)*, *Europski parlament (European parliament)*, *Europska komisija (European commission)*, Postoji jedinstvena valuta, središnja banka, integrirano tržište rada, europsko pravo i pokušaj formiranja Europskog ustava. Na tom pokušaju lome se koplja europarlamentaraca. Dok se tržišna i monetarna integracija Unije 'odradila' bez trunke otpora euroskeptika, dotle se dimenzija dublje povezanosti i formiranja jedinstvenog političkog modela odbija u ime svete suverenosti. Paradoksalnost dvostrukih mjerila dominira europskom sustavom. Isti europarlamentarci, u interesno-ekonomskom pogledu podržavaju i jačaju transnacionalnu zajednicu, ali i dalje ostaju dosljedni tradiciji nacionalne države.

U čemu se sastoji snaga nacionalne države i koliki je danas manevarski prostor njezine suverenosti samo su neka od pitanja koja se nameću unutar EU, ali i općenito u globalno definiranu svijetu. Dok tržišni mehanizmi ne poznaju granice, jer one zapravo za kapital i ne postoje, mehanizmi npr. socijalnih sustava bivaju zaustavljeni kod još uvijek postojećih, ali odavno, radi interesa, nadiđenih granica. S takvom pretpostavkom pokušavam uvidjeti kakav je položaj i doživljaj *ideje (socijalne) solidarnosti* u okvirima dvostrukih mjerila Europske unije.

Solidarnost

Solidarnost je neupitno europski proizvod. Bilo da je riječ o fenomenu koji se pojavljuje još od antičkih vremena ili o teorijskom oblikovanju koje se dogodilo nakon Francuske revolucije, solidarnosti stalno potvrđuje svoje izvorište u latinskom pojmu *solidus* koji se odnosi na nešto čvrsto i postojano. Kao što čvrstoća (*solidity*) fizičkog tijela jest ono što drži entitet na okupu da se ne raspadne, solidarnost je shvaćena kao socijalna snaga koja pripomaže u održavanju stabilnosti zajednice (Marasović, 2004).

No, i prije teorijskog oblikovanja krajem 18. stoljeća, odbljeske fenomena solidarnosti moguće je pronaći i u filozofiji Aristotela. Hauke Brunkhorst u svom djelu *Solidarnost; Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice* navodi kako se u Aristotelovu viđenju građanskog prijateljstva može prepoznati prvi stupanj u razvoju fenomena solidarnosti.

„Dakle, svatko pojedini voli ono što je dobro njemu samomu, te uzvraćaju jednako i u želji i u ugodi. Jer kaže se 'prijateljstvo je jednakost', što se najviše nalazi u prijateljstvu dobrih. Kad su ljudi prijatelji, ne treba im pravednosti; dočim kad su pravedni treba im prijateljstvo“ (Aristotel, 1988:1157b35, 1155a25).

Prijateljstvo za Aristotela igra važnu ulogu u osiguravanju i izgradnji pravedne i stabilne političke zajednice. Život u zajednici i usmjerenost *građana-prijatelja* jednih na druge rezultira pravednim odnosom, a samo takav odnos osigurava stabilnost zajednice.

Povijesnim razvojem, građansko prijateljstvo iz antičkog polisa biva postepeno (posebice razvojem kršćanstva) prošireno na ideju bratstva. Kršćansko vjerovanje o stvaranju čovjeka na sliku Božju udarilo je temelj toj ideji. Bratstvo shvaćeno na taj način pretpostavljalo je u sebi uzajamnu brižnost i ljubav prema svekoliku čovječanstvu koja se temeljila na ideji jednakosti svih ljudi pred Bogom. Tako shvaćenu ideju bratstva 'iskoristili' su francuski revolucionari kao sredstvo uspostavljanja kohezije i jedinstva među svojim pristašama. Ideja bratstva, *fraternité* zatvara s *liberté* i *égalité* trijadu ideala koji su sa začetkom u Francuskoj revoluciji otpočeli proces demokratizacije koji je kasnije omogućio političko oblikovanje solidarnosti. „Normativni horizont državljanstva je od 1789. status građanina svijeta koji stare ideje građanske solidarnosti i ljubavi prema bližnjima pretvara u praktični projekt egalitarističke i samoodređene solidarnosti među neznancima“ (Brunkhorst, 2002:100).

Kao politički pojam, solidarnost se pojavljuje uz pojam bratstava da bi nakon revolucije 1848. zauzeo mjesto bratstvu (prvo u radničkom pokretu, a zatim u sociologiji, jurisprudenciji itd.). To je bilo vrijeme poznato u povijesti i kao *Spring of nations*. Dok je ideja bratstva sadržavala, navodi Brunkhorst, kršćansku konotaciju slobode i jednakosti za sve ljude, ideja solidarnosti, nadopunjena rimsko-pravnom konotacijom, nadovezala se na formiranje nacionalnih država. Upravo su promijene koje su nastupile uspostavljanjem novih političkih poredaka nakon revolucija otvorile put teorijskom oblikovanju (političke) koncepcije solidarnosti. Ta teorijska koncepcija nije bila posve nova. Ona je bila rezultat povijesnog razvoja znanstvenih ideja 18. stoljeća i podržana od strane revolucionarnih strujanja u Europi. Sociolozi A. Fouillée, E. Durkheim, C. Bouglé, teoretičari L. Duguit i L. Bourgeois redefinirali su republikanski pojam *bratstvo (fraternité)* u pojam *solidarnost (solidarité)*. Smatralo se da je pojam *solidarnost* suvremeniji i primjereniji novonastalim okolnostima u društvu (Dobuzinskis, 2008:287). Razlikovanjem mehaničke i organske solidarnosti, Emile Durkheim pokazao je kako su se promijene u društvenoj strukturi odrazile na shvaćanje solidarnosti. Mehanička solidarnost, karakteristična za male, tradicionalne zajednice i utemeljena u kolektivnoj svijesti (jednoobrazni moral!), nema više mogućnost osiguravanja stabilnosti i pravednosti u suvremenom kompleksnom društvu. Takvom društvu, koje je obilježeno dijalektičkom tenzijom između individualizma i funkcionalne međuovisnosti, prema Durkheimu više odgovara organska solidarnost (Dobuzinskis, 2008:7, 287). Organska solidarnost utemeljena na društvenoj podijeli rada postiže stabilnost i pravednost društva poštivanjem dostojanstvo svake osobe i poticanjem individualnosti. Solidarnost, shvaćena na taj način, za razliku od bratstva nadilazi puko 'prizivanje' na osjećaj supripadnosti.

Unatoč pokušaju teorijskog pročišćavanja pojma solidarnosti on se i dalje povezivao uz elementi nježnosti i osjećanja za koje je nerealistično očekivati da

postoje među članovima šireg društva (Rawls, 1971:106).² Iskazivanje jednog takvog sentimentalnog odnosa koji je naglašen osjećajem bliskosti i dobrohotnosti onemogućuje konkretizaciju solidarnosti u stvarnu svijetu. U tome se krije razlog, navodi John Rawls, zašto je ideja solidarnosti, u odnosu na ideje slobode i jednakosti, imala (i još uvijek ima) nezahvalniju poziciju u demokratskoj teoriji.

„Solidarnost je prema tome zanimljiv stav jer leži na pola puta između neposredovanog osjećaja ljubavi ili suosjećanja, i Kantovog čisto racionalnog prepoznavanja moralnih stavova ljudskih bića koja posjeduju dostojanstvo i prava“ (Heyd, 2007:120).³

Solidarnost i pravednost

„Solidarnost nije osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnji tolikog broja ljudi, bliskih ili udaljenih. Naprotiv, to je čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro, to jest za dobro svih i svakoga, jer smo mi uistinu za sve odgovorni“ (Sollicitudo Rei Socialis, 1987:606).⁴ Jedan takav univerzalistički pristup solidarnosti, shvaćen još i kao benevolentnost i(li) dobrohotnost pretpostavlja realizaciju nadležnosti (*supererogation*) akata. Nadležnosni akti, pretjerano fluidni i metafizički nastrojani, pripadaju prvenstveno sferi individualnog/osobnog djelovanja. S druge strane, ja kao građanin, pristajem uz sferu dužnosti koja biva politički institucionalizirana i obvezna za sve suugovaratelje sugrađane. Ta dvoslojnost statusa biti građanin/biti čovjek u jednom te istom pojedincu prati nas od antičkih vremena. Uska navezanost etike i politike u Aristotelovoj filozofiji, optimistično nam otvara vidik spajanja, razdvojenog „biti dobar čovjek“ i „biti dobar građanin“. U idealnoj zajednici, gdje se opća i posebna pravednost poklapaju u svakoj svojoj dimenziji, imamo apsolutno preklapanje dobrog čovjeka i dobrog građanina. U realnoj zajednici dominira razdvojenost, ali i ustrajavanje na dokidanju te razdvojenosti. Međusobna igra politike i etike za(po)četa kod Platona i Aristotela, prenijela se preko klasičnih ugovornih teorija, Immanuela Kanta sve do suvremenih teoretičara kao što je John Rawls. Upravo je Rawlsova teorija pravednosti⁵ izložena u *Političkom liberalizmu*

2 Potrebno je naglasiti da J. Rawls (*A Theory of Justice*, 1971) u svojoj teoriji ne koristi pojam solidarity nego prvenstveno pojam fraternity. Pojam solidarity je prisutniji kod njemačkih i francuskih nego kod američkih autora.

3 „Solidarity, accordingly, is an interesting attitude, since it lies halfway between unmediated feelings like love or compassion and a pure rational Kantian recognition of the moral standing of fellow human beings who have dignity and rights“.

⁴ Citat je preuzet iz Marasović, Špiro, 2004.

⁵ Michel Seymour analizirajući odnos između nacionalne i socijalne solidarnosti navodi kako je i sam J. Rawls oblikovao svoja načela pravednosti upravo za dobro uređeno (zatvoreno) društvo koje se zapravo može usporediti s pojednostavljenim modelom nacionalne države. Tu je naravno riječ o liberalnom nacionalizmu koji zagovara egalitarno liberalnu političku teoriju (Seymour, 1997). Iako sam Rawls nikada nije jasno potvrdio, ali ni zanijekao, analogiju između njegovog dobro uređenog društva i nacionalne države ona je postala uočljivija kod proširenja ideje društvenog ugovora na društvo naroda. Ono što je iz

najznačajniji prikaz forme liberalizma koja odbija svekolike metafizičke konotacije. Prema toj teoriji pravednost nije stvar metafizičkog doživljaja stvarnosti nego više stvar konstrukcije koja se postiže kroz kooperacijski dogovor sugrađana.

Prema Emilu Durkheimu, organska solidarnost izvodi moderno društvo iz stanja anomalije, ali kako je nejednakosti velika opasnost za stabilnost zajednice, realizacija solidarnosti moguća je jedino uz realizaciju pravednosti. Ta povezanost i međusobna ovisnost pravednosti i solidarnosti nužno implicira vezu s (političkom) zajednicom. Da ne postoji (*institucionalno definirana politička*) zajednica, pravednost bi bila, navodi Michael Walzer, stvar dobre volje zasnovane na unutarnjim principima. Prema Walzeru (distributivna) pravednost započinje s pravom članstva jer upravo članstvo osigurava put do društvenih dobara.

Oblik jednakosti, koji je po Albertu Wealu potreban za realizaciju pravednosti, sastoji se u osiguravanju jednakosti u pogledu sredstava, a ne životnih šansi. Ljudi posjeduju jednake šanse kada su im u istim okolnostima osigurana jednaka, a u različitim različita sredstva. „Ako želimo da svatko dobije jednak dio torte, trebamo tortu razdijeliti na nejednak način, u suprotnome ćemo se uplesti u nejednakost“ (Weale, 1990:479).⁶ Sličnu poziciju zagovara i Rawls načelom razlike. To načelo, koje se realizira nakon⁷ što je realizirano načelo jednakih sloboda i načelo jednakih mogućnosti, traži da se društvene i ekonomske nejednakosti trebaju tako urediti da budu na najveću korist najlošije stojećim članovima društva.⁸ Prema Rawlsu upravo načelo razlike⁹ izražava temeljno značenje solidarnosti jer društvene institucije osiguravaju pravednost samo ukoliko dopuštaju one nejednakosti koje doprinose blagostanju onih u lošijem položaju (Rawls, 1971:106).

Za razliku od benevolentnosti kao altruističnog zalaganja za nešto, solidarnost se, navodi Jürgen Habermas, shvaća kao princip koji podrazumijeva recipročnu zabrinutost za druge. Ideja recipročnosti leži između ideje nepristranosti koja je altruistična (potaknuta općim dobrom) i ideje uzajamne koristi koja se shvaća kao činjenica da svaka osoba izvlači korist s obzirom na svoju sadašnju ili očekivanu

perspektive solidarnosti zanimljivo jest to što Rawls ne dopušta primjenu načela razlike za osiguravanje pravednost u strukturi društva naroda. Umjesto načela razlike, za koje pretpostavlja da najbolje izražava smisao solidarnosti, on u Pravu naroda nudi tranzicijsko načelo ili načelo pomaganja koje traje dok narodi ne ostave pravedne i pristojne društvene institucije (Rawls, 2004:136).

6 „ (If we want everyone to have roughly equal amount of cake, we must hand out unequal portions; otherwise, we shall at best be tampering with the fringes of inequality“.

7 Prema leksičkom prioritetu prvo je potrebno realizirati prvo načelo (načelo jednakih sloboda), da bi se realiziralo drugo (načelo jednakih mogućnosti) i tek onda kada je i drugo realizirano moguća je realizacija trećeg tj. načela razlike.

8 Prema J. Rawlsu, (*Politički liberalizam*, str. 5) načelo razlike „ Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju zadovoljiti dva uvjeta:....; drugo, trebaju biti od najveće koristi za najlošije članove društva.“

9 J. Rawls je još u svojoj *A Theory of Justice* naveo da *princip razlike* odgovara prirodnom značenju *fraternity* te da je gledano iz te pozicije savršeno izvediv standard.

buduću situaciju (Rawls, 2000:15).¹⁰ Reciprocitet u solidarnom odnosu osigurava razlikovanje solidarnosti od benevolentnosti, ali ujedno ukazuje na usku vezu između solidarnosti i (politički institucionalizirane) pravednosti. Na taj način se, navodi Rawls, isključuje pretpostavka da se solidarnost zasniva na osjećajima i sentimentalnim vezama za koje je nerealistično očekivati da će ih prihvatiti članovi šireg društva.

Europska solidarnost – unutar-nacionalna solidarnost

Činjenica je da su okolnosti često bili izvori solidarnosti i da čak sama solidarnost zna biti isforsirana među ljudima. Dijeljenje zajedničkog teritorija s narodima (ljudima) različitih kultura i nacionalnosti stvara moćni oblik ekonomske i psihološke ovisnosti koja pruža osjećaj solidarnosti ili može stvoriti normativni razlog za promicanje solidarnosti (Heyd, 2007:119).

„Solidarnost je izvorno označavala uzajamnu ovisnost koja je bila vidljiva u stabilnosti lokalnih zajednica i osjećaja pripadnosti ‘zajednici vjere’ naciji“ (Giddens, 2007:117).¹¹

Europa je uspostavljanjem nacionalne države zapravo razvila ideju društva (države) blagostanja koja kao glavno obilježje ima brigu za promicanje (socijalne) solidarnosti i socijalne kohezije. U okviru europske nacionalne države, prema Jürgenju Habermasu nastala je apstraktna, pravno prenesena solidarnost. Taj politički oblik solidarnosti, ‘solidarnost među strancima’, okarakteriziran je zajedničkim nacionalnim identitetom. Nacionalni identitet je, kao izvorni europski proizvod, bio i ostao bitno obilježje europskih naroda.¹² Europska je nacionalna država, navodi Ralf Dahrendorf, jedno od najvećih dostignuća civilizacije jer takvo političko uređenje osigurava prostor za demokraciju i vladavinu zakona. To je kontekst u kojem pojam građanstva zadobiva značenje i realnost (Dahrendorf, 2004).

Kada se raspravlja o solidarnosti onda se najčešće promišlja o socijalnom položaju ljudi u društvu. Socijalna solidarnost politički se ostvaruje kada je *država* (politička zajednica) spreman preuzeti odgovornost na sebe prilikom osiguravanja boljeg života za sve svoje građane koji su dospjeli u tešku socijalnu situaciju zbog nesreće, slučajnosti ili starije dobi. Socijalne reforme koje su proveli 1883. Otto von Bismarck i 1940. William Beveridge nisu težile tome da se postigne veća socijalna ili ekonomska jednakost nego dokidanje slučajnosti koje su (s moralnog stajališta¹³) proizvoljne

10 Rawls u fusnoti 18 navodi kako je tu misao izrazio Alan Gibbard u svojoj recenziji knjige Briana Barryja *Theories of Justice* (Berkeley: University of California Press).

11 „Solidarity originally meant bonds of common dependence, visible in stable local communities and a sense of being part of a ‘community of fate’, the nation“.

12 Nacija je, navodi Edgar Morin (u *Europska kultura i europsko barbarstvo*, AGM Zagreb, 2006.) europski izum nastao na temelju vjerskog čišćenja i s takvim zaletom bio i još uvijek jest kriterij različitosti.

13 John Rawls u svojoj teoriji pravednosti navodi kako načela pravednosti trebaju biti izabrana iza vela

(Stjernø, 2004.). H. Brunkhorst navodi kako je upravo s republikanskom nacionalnom državom po prvi put u povijesti postalo politički moguće organizirati egalitaristički oblik solidarnosti koji je sezao daleko preko granica urbanog građanskog društva i dvorova. Socijalna država blagostanja uspjela je nakon Drugog svjetskog rata upravljati *ekonomsko-tehnički kreativnim kao i sociokulturno katastrofalnim kriznim ciklusima modernog kapitalizma*. Međutim, to nije pretpostavljalo samo nacionalnu državu već i *nacionalnu ekonomiju, nacionalnu privredu s vanjskim odnosima koji se daju kontrolirati, vanjsku trgovinu s čitavim svijetom itd., koja se mogla uklopiti u nacionalni okvir, demokratski kontrolirati, podvrgnuti vladavini suverenog parlamentarnog prava*. (Brunkhorst, 2004:151).

Danas EU zastupa i organizacijsko načelo slobodnog tržišta i političku regulaciju gospodarskog kapitalizma. Iako više retorički nego realno, ipak se razlikuje od američkog i azijskog modela time što čuva ostatke ostataka socijalne države. Paradoksalnost i jest u tome što su socijalni sustavi još uvijek u nadležnosti nacionalnih država, a ekonomija koja bi trebala (financijski) podržavati i osiguravati stabilnost socijalnih sustava davno je prerasla granice nacionalne države. S početka silovitog buma globalnih tržišta kapitala u sedamdesetim godinama kejnzijska intervencionistička politika doslovno je postala bespredmetna. Pod pritiskom globalizacije i neoliberalne episteme raspadaju se nacionalne solidarnosti, ali se i dalje ne odustaje od ideje nacionalne države (Brunkhorst, 2004:151). Janusovo lice nacije očituje se upravo u tome što je u bliskoj prošlosti omogućila unutrašnju realizaciju (republikanskih) sloboda i prava, a danas se zatvara izvana i na taj način ukazuje na ambivalenciju slobode (Habermas, 1998:131).

Europska unija – ne-državna država?

U suvremenu društvu, navodi Anthony Giddens, možemo razlikovati tri dimenzije socijalne solidarnosti: psihološku (briga za druge unutar društva, nacionalne ili transnacionalne zajednice), bihevioralnu (uljudnost kao sastavni dio javnog života) i strukturalnu dimenziju (integracija grupe, zajednice i društva na različitim razinama). Sukladno tim dimenzijama razlikuju se i socijalne grupe unutar kojih se solidarnost može uspostaviti: nacionalna država, lokalne i regionalne zajednice te društvene mreže (lokalne, regionalne i transnacionalne) (Giddens, 2007:112–116). Unatoč kompleksnosti društva i globalnim oblicima, i dalje je, navodi Giddens, nacionalna razina dominantna za uspostavljanje solidarnih odnosa.

Za neki se dio čovječanstva, kaže John Stuart Mill, može reći da tvori naciju ako su ljudi međusobno povezani simpatijama među sobom što upućuje na njihovu želju

neznanja u izvornom položaju da bi se tako osigurala jednakost, a spriječile slučajnosti koje su s moralnog stajališta proizvoljne i kao takve ne bi trebale ometati realizaciju pravednosti.

da međusobno surađuju i da budu pod istim vladarom. Nacionalni identitet može biti posljedica iste rase i podrijetla, zajedničkog jezika i religije, zajedničke političke prošlosti, nacionalne povijesti, kolektivnog osjećaja ponosa ili poniženja, no, navodi Mill, nijedna ta stvar ni okolnost nije nužna ni neophodna da bi se dio čovječanstva nazvao nacijom (Mill, 1988:163).

Sam pojam *nacija* dvosmislen je. S jedne strane značenje se odnosi na grupe čiji osjećaj identiteta proizlazi iz zajedničkog jezika i kulture, ili iz zajedničkog etniciteta pa se stoga jasno razlikuje od druge nacije čak i prije nego što se nacija institucionalizirala. S druge strane, pojam *nacija* odnosi se na narod koji posjeduje zajedničku nacionalnost na temelju svojstva građanstva nekog organiziranog političkog entiteta ili države (Dahrendorf, 2004).

Kada je riječ o naciji, Will Kymlicka kaže da je tu riječ o povijesnoj zajednici manje ili više institucionalno dovršenoj koja dijeli određeni teritorij, jezik, kulturu i osjećaj pripadnosti i povezanosti. S druge, pak, strane, upravo narod, shvaćen kao nositelj suvereniteta, pretpostavlja udruženje radi zajedničkog života i očuvanja zajedničkog identiteta. U političkoj teoriji prihvaćeno je da nacija i narod zauzimaju isti prostor. Međutim, prema službenoj definiciji, pojam *nacija* odgovara političkoj zajednici koja ima zajedničko porijeklo ili barem zajednički jezik, kulturu i povijest. Narod tako postaje nacija upravo u tom povijesnom smislu i to samo u konkretnoj pojedinačnoj formi života (Habermas, 1998:107).

Privrženost nacionalno oblikovanim državama djeluje kao temeljni faktor nesuglasja u politici Europske unije. Ideja Europskog ustava je, navodi Habermas, naišla na emocionalno odbijanje i kod euroskeptika i kod integracionista. Dok tzv. integracionisti pokazuju sklonost za „produbljivanjem“ Unije institucionalnim formiranjem još snažnijeg jedinstva i zajedničke politike, euroskeptici u Uniji vide prednost zajedničkog tržišta s neovisnošću nacionalne države (Habermas, 2008). Jürgen Habermas navodi kako stvaranje novih *političkih* institucija u EU (Bruxelleskih upravnih tijela, Europskog suda, Europske središnje banke) nipošto ne znači jačanje politike, već stvaranje tržišta između vlada. Zapravo, Europska unija u ovom globaliziranom svijetu i postaje mjesto prednosti za interese koje nacije same za sebe ne bi mogle ostvariti bilo na tržištu, pravosuđu, zaštiti okoliša, sigurnosti itd. (Giddens, 2007:232).

Danas je EU suočena s krizom reprezentativne demokracije. Ona nema narod koji bi predstavljala, a nekoga ipak predstavlja. Europska politika djeluje u okolini s previše razlika koje nisu demokratski proizvedene i koje je, stoga, teško integrirati u „kolektivno obvezujuće političke odluke“. U EU ne funkcionira ni tradicionalni pojam narodne reprezentacije ni njegovi surogati, poput kulturnog identiteta; čak ni ekonomski interesi ne uspijevaju stvoriti koheziju u Uniji. Europska unija je, navodi Giddens, eksperiment vladanja bez države i kao takav u sebi sadrži brojne paradokse.

Pravni subjekti Unije nisu samo države-članice nego i njezini građani. Uvođenjem građanstva u Uniju, navodi Brunkhorst, dolazi se do dvostruke legitimacije. Prva legitimacija se ostvaruje posredstvom nacionalnog državljanstva i nacionalnih parlamenata, a druga ili tzv. neposredna legitimacija Europskog prava preko europskih institucija i parlamentaraca. Situacija je zapravo paradoksalna jer EU nije država, ali donosi zakone. Ona razvlašćuje nacionalne parlamente članica i u dosadašnjoj povijesti neke unije nije nikada toliko mnogo prava preneseno kao na EU (Ottmann, 2004:40).

Henning Ottman u svom radu *Quo vadis, Europa?* postavlja pitanje je li EU savez država, savezna država ili posebna mješavina oba elementa? Očito je da Europska unija nije ni *super-state* ni asocijacija *suverenih nacija*. Riječ je prije o nekoj vrsti *meganacionalnog zajedništva* koje stoji pred (neutopijskim) zadatkom da, po drugi put, i to ovaj put preko granica nacionalne države, ozbilji ideju prosvjetiteljskog kontraktualizma Francuske revolucije da *strance* okupi 'u pravnim zakonima i zajedničkim političkim procedurama i djelovanjima' (Brunkhorst, 2004:214). Ugovorne teorije izložene kod Thomasa Hobbesa, Johna Locke, J.J. Rousseaua ili kod Immanuela Kanta imale su jedinstveni cilj, a on se sastojao u stabiliziranju odnosa među pojedincima koji zadobivaju status građanina i uspostavljanja načela jednakosti i slobode za sve pripadnike političke zajednice. Kakav, pak, zadatak ima sporazum koji bi se trebao realizirati između aktera EU? Tko su akteri? Građani ili nacionalne države? Je li konačan cilj formiranje *euronaroda*!?

Rasprava o mogućnosti uspostavljanja političke konstrukcije koja bi se nazivala europskim narodom i bila obilježena jednim zajedničkim (političkim) identitetom biva često zaustavljena na razini dubokih povijesnih, kulturoloških, etničkih, religioznih i nacionalnih razlika koje se prisutne kako u samoj Europskoj uniji, ali još više u područjima koja planiraju postati dio Unije. Jedna od rijetkih činjenica, navodi Dahrendorf, oko koje se slažu sve članice EU, jest upravo ta da Europa ne teži formiranju nekoga naroda ili pak supernacije.

„I što bi na okupu trebalo držati regiju koja se poput nijedne druge odlikuje stalnim rivalstvom među nacijama s razvijenom samosvijesti?“ (Habermas, 2008:126).

„(K)ako je moguće da tijekom vremena postoji pravedno i stabilno društvo slobodnih i jednakih građana koji ostaju duboko podijeljeni razložnim vjerskim, filozofskim i moralnim doktrinama?“ (Rawls, 2000:3).

Preklapajući konsenzus – jednakost je mjesto susreta različitosti?

Kao što je nacionalna država izgradila solidarnost među strancima tako bi se, navodi Habermas, trebala izgraditi i europska solidarnost, ali dakako u slabijem obliku nego u nacionalnoj državi. U toj bi se situaciji europski identitet trebao orijentirati prvenstveno na zajednički ustav. Pitanje je, ipak, može li ustavom *isforsirani* identitet dovesti do uspostavljanja međusobne političke odgovornosti? U ovoj bi situaciji narod dobio svoj identitet tek iz ustava. *Prirodan* slijed je, ipak, obrnut jer je identitet nešto pretkonstitucionalno (Ottmann, 2004.). Ako se traži mogućnost uspostave europskog identiteta onda on može biti shvaćen, ako nikako drugačije, onda barem *kao jedinstvo s nacionalnom raznolikošću* (Habermas, 1998:161). R. Dahrendorf navodi kako je *internacionalnost* bitno obilježje liberalnog poretka jer sloboda ne može biti realizirana ako nije riječ o slobodi sviiju. Upravo se s te pozicije trebaju razvijati institucije koje će se brinuti o slobodi koja nadilazi granice nacionalne države. Najveći problem koji se tu pokazuje upozorava na činjenicu da se još nije iznašao primjeren model koji bi imao sve što i nacionalna država, ali da nema naciju. Giddens nas ipak upozorava da ne zamišljamo EU kao nedovršenu naciju ili kao nepotpunu federaciju nego radije kao novu vrstu kozmopolitskog projekta. Prema tom projektu jedinstvo nije isto što i uniformiranost. EU treba nastojati očuvati bogatstvo različitosti u sebi jer je to ono što je čini posebnom zajednicom. S kozmopolitskog stajališta različitost nije problem ono je zapravo rješenje (Giddens, 2007:233).

U političkom liberalizmu, teoriji kojom se nastoji pronaći parametre stabilnosti za pluralno društvo, Rawls navodi kako se pluralizam ne treba shvaćati kao nesreću nego kao bogatstvo koje je proizašlo iz primjene uma pod uvjetima same slobode. Mnoštvo *razložnih obuhvatnih doktrina*¹⁴ predstavljaju normalno stanje demokratske kulture pod pretpostavkom njezinih slobodnih institucija.¹⁵ Stabilnost i pravednost u društvu koje je obilježeno (takvim) pluralizmom postiže se, navodi Rawls, institucionalizacijom sporazumno prihvaćenih načela pravednosti. Stabilnost društva osigurava *politička koncepcija pravednosti*¹⁶ koja se shvaća kao žarište preklapajućeg konsenzusa¹⁷. Takvom koncepcijom pravednosti mi nudimo razloge za svoje političko djelovanje koje mogu prihvatiti i drugi građani i na taj način

14 Razložne obuhvatne doktrine su one doktrine koje su spojive s liberalnom (političkom) koncepcijom pravednosti i kao takve trebaju zadovoljiti kriterij recipročnosti i teret suđenja. Obuhvatne doktrine su nespojive upravo zato jer se odnose na ljudski život u cijelosti.

15 Više o tome u J. Rawls, *Politički liberalizam*, Uvod p. XXXI fusnota 3.

16 Ibid. Politička je koncepcija modul – bitan sastavni dio koji odgovara različitim razložnim obuhvatnim doktrinama koje postoje u društvu koje je njome regulirano te može njome biti poduprta.

17 Ibid. Preklapajući konsenzus koji je ključan u političkom liberalizmu J. Rawlsa iz razloga što ovaj konsenzus ne teži istini nego razložnosti, i dopušta se svakom građaninu da on sa svog stajališta odredi ono što je za njega istinito. Ustavni konsenzus za razliku od preklapajućeg konsenzusa je konsenzus oko određenih ustavnih načela koja jamče različite slobode.

ostvarujemo liberalno načelo legitimnosti. *Politička koncepcija pravednosti*¹⁸ možda u ovom trenutku najviše odgovara građanima Unije jer oni na određen način žive u potencijalno ‘dobro uređenom društvu koje je podijeljeno *obuhvatnim razložnim doktrinama*¹⁹.

Stvaranje postnacionalnog društva, prema Habermasu, ne ovisi o supstratu nekog ‘europskog naroda’ nego o komunikacijskoj mreži javnog političkog prostora EU. Društva obilježena svekolikim kulturnim pluralizmom mogu se držati na okupu isključivo kroz političku kulturu. Samo takva kultura omogućuje da svaki demokratski građanin posjeduje (liberalna) individualna prava, prava političke participacije, socijalna prava, ali da ujedno uživa priznanje jednakosti u svojoj različitosti. Demokratski građani uzajamno priznaju različitosti i na temelju toga omogućuju realizaciju građanske solidarnosti kao one solidarnosti koja se realizira među *domaćim strancima*. „Onoliko jedinstva koliko je nužno, a onoliko raznolikosti koliko je moguće“ (Ottmann, 2004:40).

Ideju o tome kako bi Europska unija ujedinjena i pomoću ustava trebala izgledati iskazana je u odbijanju davanja prvenstva jednoj obuhvatnoj religijskoj doktrini (kršćanstvo) u Europskom ustavu. To je, zapravo, dobar početak gdje se pokazalo kako su građani Europske unije ponosni na svoju raznolikost koja se može shvatiti samo kao bogatstvo, a nikako kao poteškoća.

Kako do solidarnosti u EU?

Europska unija, ustrojena na demokratsko-liberalnim idejama promiče koncept jednakih sloboda, jednakih mogućnosti, a kroz svoju tradiciju države blagostanja na neki način i Rawlsovo načelo razlike. To načelo traži da se društvene i ekonomske nejednakosti imaju tako urediti da trebaju biti od najveće koristi za najlošije članove društva.²⁰ Pitanje koje se u kontekstu analiziranja EU postavlja jeste – *tko su* članovi

18 Potrebno je napomenuti da John Rawls u svojoj teoriji nigdje izrijekom ne spominje Europsku uniju, osim u pismima koje je izmjenjivao s Phillippe Van Parijsom 1998. Nakon Rawlsove smrti pisma su objavljena pod naslovom *Three letters on The Law of Peoples and the European Union*, published in *Autour de Rawls*, special issue of *Revue de philosophie économique* 7, 2003, pp. 7–20. Tu John Rawls nastupa kao euroskeptik koji se boji za europske narode ukoliko EU krene putem federacije kao što je USA. Njegov strah je, kako sam navodi u drugom pismu, u tome da će dugoročno gledano u Europi, baš kao i u USA civilno društvo zamrijeti pod konzumerizmom.

19 Ibid. Pod obuhvatnim doktrinama J. Rawls podrazumijeva moralne, filozofske i religijske doktrine. U Europskoj tradiciji nesumnjivo je prisutna veza između obuhvatnih doktrina i nacionalne pripadnosti. Takva veza je prisutna i danas, ali je pitanje u kojoj mjeri.

20 Pravednost je kod Rawlsa institucionalizirana vrlina pa se društvo smatra pravednim kada je njegova osnovna struktura (političke, ekonomske i društvene institucije) regulirana političkom koncepcijom pravednosti tj. načelima izabranim u izvornom položaju iza vela neznanja. Ustav demokratskog društva koji se izabire od strane predstavnika na ustavotvornoj skupštini biva zapravo determiniran načelima pravednosti usvojenim u izvornom položaju. Međutim, načelo razlike, kao i načelo pravične mogućnosti, u političkom liberalizmu ne treba ubrojiti u bitne elemente ustava upravo iz razloga, navodi Rawls, što se u pluralnom društvu može očekivati više slaganja oko toga jesu li ostvarena načela osnovnih prava i sloboda nego oko toga jesu li ostvarena načela za društvenu i ekonomsku pravednost (Rawls, 2000:206).

kojeg društva? Iako su nacionalne države još uvijek dominantni subjekti unutar EU, s druge, pak, strane izravno djelovanje europskog prava, navodi Brunkhorst, obvezuje svakog europskog građanina neovisno o njegovu državljanstvu. U takvom jednom prelaznom periodu, za koji se ne zna gdje će završiti i kamo smjera, očit je teret prošlosti, ali i teret još nestvorene budućnosti. Igra kolektivizma i individualizma uvijek sjenovito prisutna u europskoj tradiciji još jednom pokazuje njihovu blizinu i daljinu. Povijest ukazuju na mogućnost njihova zajedničkog ostvarenja putem preklapajućeg konsenzusa. On je, poradi realizacije solidarnosti, itekako potreban.

„Ako se želi da legitimacijski lanci demokratskog sudjelovanja građana u takvim velikim unijama ne popucaju, solidarnost građana se mora proširiti preko nacionalnih granica država članica“ (Habermas, 2008:213).

J. Habermas u *Justification and Application* navodi kako Max Horkheimer ne uviđa da se opasnost nacionalističke promijene identifikacijskih veza s nacijom povećava i raste točno u trenutku kada lažna solidarnost dopusti da individua bude uvučena u kolektiv. Mogućnost solidarnosti prisutna je jedino onda kada *individue ostaju individualne*. Europska unija zapravo i treba početi s tog polazišta. U smislu zagovaranja građanstva Unije, taj status pravno gledano trebao biti definiran putem ustava i legitimno gledano trebao bi nadići idealiziranu viziju nacionalnih država. Takvoj viziji EU, shvaćene kao *kozmpopolis*, oštro se suprotstavlja H. Ottmann. On navodi kako su nacionalne države važne i da će takvima ostati mnogo dulje nego što to daju naslutiti globalizacijske teorije ili lijevi europeizam. Činjenica je da, ukoliko se želi zadržati nacija kao izvorni europski proizvod, potrebno tu naciju preoblikovati i prilagoditi novim globalizacijskim kretanjima u svijetu.

Prema Habermasu, solidarnost u institucionalnom diskursu demokratske pravne zajednice gubi 'onaj karakter iznudenog požrtvovanja za neki kolektivni sustav samopotvrđivanja koji je uvijek negdje prisutan u predmodernim oblicima solidarnosti'. Ispravno postavljeni, ovi elementi stoje jedan uz drugoga jer se i solidarnost shvaća individualistički, ali u uskoj vezi s onim kolektivnim. Prema A. Giddensu, solidarnost zato i predstavlja most između individualne autonomije i duboke zajedničarske međuovisnosti.

„I danas već prilično apstraktna građanska solidarnost, koja se ograničava na pripadnike vlastite nacije, ubuduće se mora protegnuti na europske građane drugih nacija“ (Habermas, 2008:125).

Građanska socijalna solidarnost, do sada ograničena na nacionalnu državu, trebala bi se protegnuti na građane Unije tako da npr. Šveđani i Portugalci budu spremniji poduprijeti jedni druge. Tek tada se može računati na otprilike podjednake minimalne dohotke, na iste uvjete pojedinačne, no i dalje nacionalno obilježene životne koncepte. Za to je potrebno razviti ono što A. Giddens naziva *active trust*²¹. To je vrsta povjerenja

21 A. Giddens, *Europe in the global age*, p. xi „Active trust: Trust based on monitoring the integrity of the other in an open and continuous way.“

koju treba osvojiti od drugih; gdje postoji dvosmjernost u pregovaranju, a ne ovisnost; gdje povjerenje treba stalno svjesno i voljno obnavljati (Giddens, 2007:116).

„Zbog toga pitanje ne glasi – postoji li europski identitet, nego – mogu li se nacionalne arene otvoriti tako da se iznad nacionalnih granica može razviti vlastita dinamika stvaranja zajedničke volje i mišljenja o europskim temama“ (Habermas, 2008:147).

Institucionalizacija socijalne politike omogućuje da se ideja solidarnosti uopće realizira i dovede do rezultata. Nijedna politika ne može se institucionalizirati u nekoj zajednici bez legitimacijske podrške svojih članova. Upravo su građani EU oni koji se trebaju sami sebi otkriti kao građani Unije, pritom ne zapostaviti svoju nacionalnu pripadnost, ali poštovati i pozitivno vrednovati svoj europski habitus. Možda se na tim temeljima uspije razviti ideja o Europskoj građanskoj naciji. Tako shvaćena nacija zapravo je politička konstrukcija koja bi nadilazila, ali i štitila tradicionalnu ideju nacije.

„Dakle, umjesto da naše doba smatramo dobom moralnog rasapa, smisleno je razumjeti ga kao doba moralne tranzicije. Ako institucionalni individualizam nije isto što i egoizam, manja je prijetnja društvenoj solidarnosti, ali implicitno moramo tražiti nove načine proizvodnje te solidarnosti“ (Giddens, 1999:43).

Jednom kada EU sebe definira kao zajednicu blagostanja, tada će njezini članovi, bili to građani ili nacionalne države, još više uzajamno potvrditi važnost realizacije socijalne solidarnosti.

„(D)ržava blagostanja prije je izvor rizika nego sredstava. Solidarnost socijalne politike oblikovalo je to što su ‘inače privilegirane grupe shvatile da imaju isti interes kao i nepriviligirani’ – relociranje rizika“ (Giddens, 1999: 114).

Na kraju početka

„Solidarnost se ne iscrpljuje niti u adornojsku ‘osjećaju solidarnosti s, kako Brecht kaže, mučivim tijelima’, niti u Deweyevu pojmu demokratski ekspanzirajućeg ‘Great Community’ koji on – ne bez sličnosti s Tönniesom – koncipira kao protupojam kapitalističko-birokratskom ‘Great Society’, niti na njega nadovezanom Rortyjevu određenju solidarnosti kao ‘fleksibilnog’ osjećaja ‘simpatije jednih za druge’ koji se da ‘proširiti’ na ‘bilo koju (...) komunikacijsku zajednicu’“ (Brunkhorst, 2002:14).

Solidarnost se uopće ne iscrpljuje. Ona je trajna težnja koja svojom realizacijom osigurava članovima zajednice realizaciju pravednosti i osjećaj sigurnosti. Njezina institucionalizacija kroz socijalnu politiku i državu blagostanja pokušaj je dokidanja slučajnosti koje su s moralnog stajališta proizvoljne. Tu je očita snaga slobode koja može i hoće osigurati jednakost drugih uklanjajući slučajne nejednakosti kao one koje ne smije biti odlučujući moment. Sloboda i jednakost združeni preko ideala solidarnosti grade europsku građansku demokraciju. Upravo se (građanska) solidarnost nadaje

kao točka u kojoj se ono individualno i ono kolektivno stapa u nadi da je moguća realizacija pravednijeg demokratskog društva.

Solidarnost će pronaći put za svoju realizaciju unutar EU ukoliko europski narodi i građani ostanu dosljedni svojoj *solidaristic culture*²². Ekonomski interesi realizirani kroz tržište, razmjenu dobara ili monetarnu uniju još uvijek drže prednost u odnosu na političku volju formiranja jedinstvene socijalne paradigme. Europska unija još uvijek čvrsto stoji uz parolu „Za jedinstveno tržište spremni“, ali odbija parolu „Solidarnošću do socijalne jednakosti“.

Literatura

- Aristotel (1988) *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb.
- Brunkhorst, H. (2002) *Solidarnost; Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Suhrkamp, Frankfurt na Majni.
- Dahrendorf, R. (2004) *The Nation-State in a Europe With Cosmpolitan Intent* (Polish Constitutional Tribunal, Warsaw, 3.5.2004)
- Dobuzinskis, L. (2008) *Defenders of Liberal Individualism, Republican Virtues and Solidarity: The Forgotten Intellectual Founding Fathers of the French Third Republic*, *European Journal of Political Theory*, 7, 287.
- Giddens, A. (1999) *Treći put; Obnova socijaldemokracije*, Politička kultura, Zagreb.
- Giddens, A. (2007) *Europe in the Global age*, Polity Press.
- Habermas, J. (1998) *The inclusion of the other*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Habermas, J. (2001) *Justification and Application*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.
- Habermas, J. (2008) *Eseji o Europi*, Predgovor, Školska knjiga Zagreb.
- Heyd, D. (2007) *Justice and Solidarity: The Contractarian Case against Global Justice*, *Journal of Social Philosophy*, 38(1): 112–130.
- Kymlicka, W. (2003) *Multikulturalno građanstvo. Liberalna teorija manjinskih prava*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Marasović, Š. (2004) *Porijeklo i sdaržaj pojma 'solidarnost'*, *Bogoslovna smotra*, 74(2): 353–376.
- Mill, J. S. (1988) *Izabrani politički spisi*, Informator, Zagreb.
- Morin, E. (2006) *Europska kultura i europsko barbarstvo*, AGM Zagreb.
- Ottmann, H. (2004) *Quo vadis, Europa?*, *Politička misao*, XLI(4): 35–41.

22 Više o tome vidjeti kod Iris Marion Young, *Global Challenges-War, self-determination and resposnsability for justice*, str. 144.

Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, The Belknap press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England.

Rawls, J. (2000) *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb.

Rawls, J. (2004) *Pravo naroda i 'Preispitivanje ideje javnog uma'*. Kruzak, Zagreb

Rawls, John i Van Parijs, Philippe (2003) Three letters on The Law of Peoples and the European Union, published in *Autour de Rawls*, special issue of *Revue de philosophie économique* 7, 7–20.

Seymour, M. (1997) National solidarity and social solidarity, *Cahiers du department de Sociologie*, Universite de Montreal, no 97–02.

Stjernø, S. (2004) *Solidarity in Europe*, The History of an Idea, Cambridge University Press.

Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, United States of America.

Weale, A. (1990) Equality, social solidarity, and the Welfare State, *Ethics*, 100(3): 473–488, The University of Chicago Press.

Young, I. M. (2007) *Global Challenges-War, Self-Determination and Responsibility for Justice*, Polity Press, Cambridge.

Marita Brčić

SOCIAL SOLIDARITY IN THE EUROPEAN UNION

The Forgotten Assumption of a Just Society

Summary

The idea of a nation-state was conceived in Europe and the ideals of freedom, equality and fraternity (solidarity) are the result of the French Revolution. Today Europe is trying to unite its nation-states on these ideals. The European Union is a unique and original project because it is an attempt to build a union through political and economic institutions between different peoples and nations without having to diminish their power and sovereignty. How can a nation state retain its sovereignty and power in the European Union or in the global context? Market mechanisms have no limits because no borders for capital exist. The mechanisms of social systems still end at the existing, but long-ago outgrown (because of special interests) borders. The European Union wants to make a union but it also wants to retain the nation-state. With this assumption I will attempt to perceive the status of ideas and the experience of (social) solidarity within the EU.

Key words: *European Union, justice, market, nations, peoples, solidarity.*